

А в ніженьках – джура сидить,(2)
Слізно плаче, ще й ридає, (2)
Отамана все питає: (2)
– Та отамане, пан кошевий, (2)
Ой уже ж ти помераєш, (2)
Та кому добро уручаєш?
– Ой уручаю добро своє (2)
Отаману Журавому, (2)
І тобі, джуро, молодому. (2)

*Грыцько Шуть, 72 л., Степан Власенко 80 л.
Вознесенка Александровского уезда, 8 августа 1885 г.*

Сравн.: Метлинский. Народн. Южно-русск. песни, стр. 442, 443;
Максимович. Украинския народн. песни, 1834 г., стр. 152.

КРІПАЦЬКІ ПІСНІ

132

Русская панщина - после польской

Ой була Польша, була Польша, та стала Вкраїна,
Не одбуде син за батька, а батько за сина.
Ой жили люди, жили люди, та жили з бідочкою,
Та іде мати на панщину разом із дочкою.
Приїхали ми до лану, – помилуй нас, Боже,
И ти свята Неділенька – Велика Госпоже!
Підійшли ми та під постать, та стали обідать,
Оглядемоь позад себе – пан Поханьскій¹ іде.
Ой став же він людей лаять, – отаманів бити:
– Ой чого ж ви, до сі пори, снопів не носили?
– Ой того ж ми не носили, шо росяна нива,
Побила б нас, та через вас, лихая година.
В Неділеньку пораненько та всі дзвони дзвонять,
Десятники з отаманом на панщину гонять.
А виходе пан-владика та все нарікає,
„Чого ж тебе, громадонько, до церкви немає?”
– Ой та як же, пан-владико, до церкви ходити,
А що гонять у підворок снопів молотити:
Озимини півтора копи, пшениці – по копі,
Треба добре увиваться хоть якому хлопі.
Змолотити, перевіять і в інбарь зносити,

¹ Інчі співають – Поганьскій. – Певец.

Ще й зарані повечерять й на сторожу вийти.
Ой ходімо, пане-брате, – жид усипе квартиру,
Вип'єм з жалю по стакану та підем на варту...,
Добрі пани, добрі пани, добре й наробили,
Де були степи, діброви, – то все поділили.
Ой де були степи добрі, – отари ходять,
А де гори та долини, там хліба не родять.
Добрі пани, добрі пани, добрі й до роботи,
Як виженуть в понеділок, – робим до суботи.
Добрі пани, добрі пани, добре вони й діють,
Шо весь тиждень у подвірку, а в Неділю – віють.
Ой ідома, пане-брате, ідома, ідома,
Нема сіна ні копиці ні в полі, ні дома...
Ой ідома, пане-брате, – ідома, ідома,
Нема хліба ні снопа, ні в полі, ні дома...
Ой косив я, пане-брате, понеділок й вівторок,
Та здалося, пане-брате, що косив днів сорок.
Ой косив я, пане-брате, та сіно зелене,
А прислав пан плавневого, – забрали й без мене...

*Никита Джигирь, 88 л., д. Кушугумовка
Александровскаго уезда, 5 декабря 1887 года.*

Сравн.: Костомаров. «Русск. мысль», – июнь, 1880, стр. 60, 61; Основа. 1862, II, 98, 99.

Пояснение певна: Тяжка була панщина за лядських панів, не лучша вона була і за наших. До волі робив я панщину більше сорока літ, тільки під кінець не було так скрутно, як розказували люди, було за грапа Литта¹. Цей пан і не бачив своєї землі, жив по столицях, а прикажчиків держав із ляхів. За панського уряду перебуло цих ляхів до пропасти. Довго прикажчикував тут пан Листовський; по його прозвіщу і тепер єсть слобода Листівка. Був лях із собак собака. Ото що в пісні співають про панщину – чиста правда. Робили і в будні, і в неділю, робили день і ніч. Було на степу роблять, а дітей оставляють дома голодніх. Ото, було, жинка до світа наварить дітям їсти і оставе самих хазяїнувать. Звісно, діти – повстають, покидають двері то собаки або свині все повиїдають і запоганять хату. Вернеться мати з панщини пізно додому, а діти

¹ Граф Литта, в чине камергера, был женат на племяннице кн. Потемкина, графине Екатерине [Максимовне] Скавронской, обладавшей 60000 десят. земли. В1840 г. Литто умер бездетным и [имение] перешло гр. Канкрину, бывшему Министру финансов.

Я. Н.

уже сплять на дворі, де яке впало, голодне. Грудніх дітей, хоть які було тріщать морози, брали матері з собою. Ото, було, молодиця прив'яже дитину спереду, та з нею і мішки носе, і на току перегріба, і біля ворока пораяється. Або як родить дитину, то більше не дають хворать, як три дні: на четвертий уже на панщину гонять. Роблять, було, на току, а як хто опізнеться, то на воротях зустрічають прикажчики і кладуть під розки... Не розбірали ні старих, ні малих, ні хворіх. В день стіко не роби – не в щот – уночі треба ще і на сторожу виходить на тік, або до вінбарів.

Як випаде було днів два-три в неділю робити на себе, то робимо, було, як прокляті день і ніч. Хліб, шо сіяли для себе, рідко сами косили або жали: більше отдавали вольним людям убирати з третьої частини, бо за панщиною ніколи було і думать про своє. Корму було мало для скоту: ото мужик накосе собі сіна, де йому укажуть, а прикажчик і звелить забрать в якономію... За Листовського всі панські слободи¹ зробили бунт і мужики були б убили його, так виховався і утік, клятий. Після грапа Лита земля досталась грапу Канкрину. При цьому уже люди обжились, а деякі і забагатіли, бо в прикажчики ляхів не приймав, стали управлять якономами німці, люди розсудливіші.

За цього грапа і за його синів стало уже не те: три дні робили панові, а три собі. Сіна, дров, дерева на постройку було дасть стільки треба. Не було запрета літом і зимою пасти скот і коней в плавнях, а також ловити рибу, де хто схоче і стіко схоче в озерах.

Джигирь.

133

Помещичьи атамань и приказчики

В неділеньку пораненько усі дзвони дзвонять,
Пріказчики з отаманом снопів носить гонять.
Ой годі ж вам печі топить,
Ідїть в поле снопів носить!
Ой отаман с приказчиком огні заливають,
А всіх дочок з матерями в поле посилають.
Осталися малі діти, та їсточки просять,
А матері із батьками та снопики носять.
Ще снопиків не зносили, – обідати сіли,
Коли глянуть позад себе, – аж пріказчик іде.

¹ Нынешние села: Царицын-Кут, Веселая, Юльевка, Григорьевка, Краснокутовка, Кушугумовка и Листовка.

Ой покиньмо обідати, та підем носити,
Бо як прийде приказчик – буде він нас бити.

*Федор Михайлов. Книрик, с. Язиково
Екатерин. у., 30 ноября 1888 г.*

Ср.: «Киевск. Старина», 1882 г., II, 358, общ. Ив.Ив. Манжура.

Пояснение певца: “Так було у пана Язикова, у графа Коскули, Ушакова и инчих”.

134

Молодая дівчинонька, чого з лица спала?
– Така тепер, козаченьку, панщина настала!
Шо в неділеньку раненько усі дзвони дзвонять,
Молодії отамани по улицям ходять.
– Ой годі вам, добрі люди, до церкви ходити,
Беріть ціпи та лопати, та йдіть молотити.
Змолотили стіг пшениці. – везуть продавати,
Молодому отаману жупани справляти...
Ой справили два жупани, треті шаравари,
Тепер же ми, пани-братці, навіки пропали,
Задолжався пан Письменській сорок тисяч грошей,
Та построїв пан Письменській хороми хороші.
Та за тії та хороми, взяли у нас корови,
А за тії східці позаймали й вівці.
А у тіх же та хоромах побиті кілочки,
Дожилися до кінця, – не буде й сорочки.

*Дед Филипп Емельянович Грох-Гордиенко, 58 л.
д. Александрополь Павлоград. у., 27 июля 1894 г.*

Пояснение: Цю пісню склали люди в слободі Хорошій, за першого її пана Письменського. У Письменського, кажуть, робили панщину в будні і празники, так шо не було часу людям ні помолитися в церкві, ні одговоритися. Пан Письменській закрутився в долгах і слобода Хороша з людьми і землею перейшла князю Щербатову. За цього князя панщину робили три дні в неділю, а останні дні робили на себе. Землі мужикам якономія не жаліла: давали вдоволь. Держав і Щербатов отаманів, тільки не для того, щоб загадувать на панщину, а для того, щоб по неділям і празникам зганять людей в церкву.

Разказчик: Песня эта, по словам Гордиенка, сложена в с. Хорошем Павлоградского уезда, некогда принадлежавшем помещику Письменскому. У Письменского, говорят, не только работали в праздничные

дни, но даже редкие из крестьян имели возможность отговориться. От Письменского, много задолжавшагося, имение перешло князю Щербатову, имевшему совершенно противоположное отношение к крестьянину и барщине. По словам певца, князь Щербатов имел атаманов не для того, чтобы „загадывать на панщину, но чтобы по праздникам „сгоняли людей в церков”.

135

То же в сел. Недержино

Наступила чорна хмара,
А другая синя,
Не одбуде син за батька,
А батько за сина.
Ой поїхав батько орать,
А син волочити,
Його дочка, коханочка,
Тютюну садити.
А другая за матерью
На лан жита жати.
Жали, жали те житечко,
Тай сіли обідать,
Оглянулась стара мати,
Аж пан Антін їде,
До лану він доїзжає
І пліт розпускає.
– Ой чого ж вас, Недерженці,
По троє немає?
– Ой як же нам, пан отаман,
По троє ходити,
Покинула малі діти,
Нікому глядіти.
А у пана отамана
Сивая кобила,
Ой побила Недерженців
Лихая година.
А у пані Ласовети
Червона спідниця,
Тоді йдемо ми с панщини,
Як зійде зірниця!

*Баба Палажка Соколыха, 67 лет,
д. Варваровка Павлоградского уезда, 15 августа 1894 г.*

В песне упоминается имя бывшего, за крепостного права, управляющего князя Голицына, - Антона Креслина и жены его Елисаветы, прославившихся жестокостью в сел. Недержино, официально – Доброволье.

136

Життя наше, життя наше,
Життя наше гіркеє,
Шо у нас пани молодії,
Нерозсудливії...
На роботу гонять рано,
Хліба-соли дають мало,
До роботи прижимають,
А про їжу не питають.
Прийде времня-празничок,
Нам хочеться погулять,
Попросимось – не велять.
Ой збирайтеся, хлопьята –
Полягають пани спать,
Тоді підем погулять.
Ой недовго ми гуляли –
От вечерньої пори
До світової зорі.
Приходимо раночком,
Лежать різочки пучечком,
Не дають нам оправдатися –
Зараз велять роздягаться;
Не дають нам ще й божитися, –
А велять мерші «лажитися».
Оглянемось ми назад, –
Тіко дрізочки летять,
Кроваві річки біжать.

*Дед Федор Мих. Кнырик, д. Языково
Екатерин. у., 30 ноября 1888 г.*

137

В неділеньку рано-пораненько
Наймав женців Коваленко,
Ой всі женці виборнії, –
Дівчата та хлопці молодії.
Та повів женців на долину,
Та на ту пшеницю озиму.
Ой жніть, женці, розжинайтесь,

На чорну хмару оглядайтесь,
А я ж піду пообідаю,
Ще й сімейство одвідаю...
Не за великий час – за малу годину
Несуть Коваленка в домовині...
Оце ж його та Бог покарав,
Шо в неділеньку женців наймав;
Оце ж його Господь побив,
Шо в неділеньку серпи зубив.

*Баба Катерина Козлиха-Грабская,
д. Кушутумовка Ал. у., 21 августа 1894 г.*

Ср.: Антонович и Драгоманов. Историч. песни I, 79, 80; Чубинский. Труды, III, 226. В первом сборнике находим объяснение, что Коваленко погиб от неожиданного набега татарской орды во время летних полевых работ. По толкованию народа, “Коваленко был наказан за то, что не почитал праздников”.

Я. Н.

138

Ой летіла зозуленька через пусті села,
Чогось наша громадонька смутна, не весела,
Ой летіла зозуленька, та й стала кувати:
– “Зачекайте мужики, шось маю казати,
Шось маю казати, ще й говорити,
Не будете, мужики, панщини робити”.
Ой летіла зозуленька, – в очереті впала,
А в місяці февралі панщина пропала.
Ой тікала панцинонька, аж гори тряслися,
А за нею якономи: „Панцино, вернися!”
„Не вернуса, не вернуса, – було б не гнівити,
У вівторок разів сорок задаром не бити.
Не вернуса, не вернуса, – було б шанувати,
Було б бідних мужиків так не катувати...”
Пішли наші паничі у мар’яша грати,
Сюди, туди по кешеням – нема чого дати!..
Пішли наші паничі штосіво рубати,
А за ними стара пані штосі підбіроти.
Пішла наша стара пані от штоса до штоса,
Погубила черевички, йде до дому боса.
Пішла наша стара пані пшениченьки жати,
А за нею паничі колоски збіроти...

Були пани, були пани – тепер шарлатани,
А тепера шарлатани, – жидівські підданні.
Ой місяцю, місяченьку, – не світи нікому,
Тільки царю Олександрю, як іде до дому.
Ой місяцю, місяченьку, і ти, зоре ясна!
Тепер же нам засвіти, як панщина згасла!
Тепер же нам заробити, та й на Боже дати,
Що не ходять гайдамаки попід наші хати...

Из ходящей рукописи, 1884 г.

РЕКРУТСЬКІ ТА СОЛДАТСЬКІ ПІСНІ

139

Поза ярмом, ярмом
Пшениченька ланом,
А шо тую пшениченьку
Дівчінонька жала,
Вона тому парню
Всю правду сказала:
Оце ж тобі, парню
Три дороги різно:
Шо перва дорожка –
Близька до прийому,
Шо друга дорожка –
До Синього моря,
Шо третя дорожка –
Орел воду носе. –
Орел воду носе,
Парень пана просе:
Пусти мене, пане,
С прийому до дому,
Не вручив дівчини,
Не вручив нікому;
А хоть і урочу –
Сам за нею скучу:
Вона заговоре –
Як у дзвін задзвоне,
Вона засміється – Дунай разільється.

Агафья Графская, 17 лет.

Д. Кушугумовка Ал. у., 12 сентября 1891 года.